

ԲԱՆՆԱԿԱՆ

1695-Ի ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱԳԻՐ ՔԱՐՏԵՍԸ

Քարտէսներու և քարտիսագրութեան պատմութիւնը հետաքրքրական և արժէ- ջաւոր տեղ կը գրաւէ արուեստից և գիտու- թեանց պատմութեան մէջ և կը սկսի մարդ- կային ազգի քաղաքակրթութեան նախնա- կան շրջաններէն:

Փարաւոններու Նեքրպոտոքը իր հմուտ երկրաչափները ունէր, Ռամսէս Բ. ի օրով (1333—1300 Ն. Ք.) կալուածական մաս- նակի եւ ընդհանուր քարտէսներ կը պատ- րաստուէին Նեղոսի ափերու մշակելի հո- ղերու սահմանները որոշելու եւ պետական տուրքերը ապահովելու համար:

Նման քարտէսներ փորագրուած կաւէ աղւռներու վրայ, կը գործածուէին նաեւ Միջագետքի մէջ Սարգոնի օրով (3800 Ն. Ք.), և անկէ վերջ երկար ատեն:

Այս աղւռներէն կամ տախտակներէն բաւական մեծ թուով երեւան բերուած են Միջագետքի մէջ կատարուած պեղումնե- րու ընթացքին եւ կը գտնուին եւրոպական թանգարաններու մէջ:

Յունները՝ եգիպտացիներէն իւրացուցին այդ արուեստը եւ դարգացուցին դայն ի- րենց երկրախուզական արշաւանքներու և պատերազմներու ընթացքին:

Ըստ Էրատոսթենէսի յունագրի Անաք- սիմանդը (611—546 Ն. Ք.) գծած է երկրա- գունտի առաջին ընդհանուր քարտէսը, կե- դոնք ունենալով Սեփական ծովը: Անոր մէջ ցամաքները դասաւորուած կը գտնուէին բոլորշի շրջագիծի մը մէջ՝ շրջապատուած ովկիանոսով:

Կլոդիոս Պտղոմէոս, Բ. դարու հռո- չակաւոր մաթեմատիկոս—աստղագէտը ու- սումնասիրած է եգիպտական հնագոյն եւ լաւագոյն քարտէսները Աղեքսանդրիոյ մատենադարանին մէջ եւ օգտագործած է իր Աշխարհագրութիւնը կազմելու համար: Օգտուած է նաեւ մատենադարանայեւ կիւ- րենացի Էրատոսթենէսէն (276—196 Ն. Ք.) որ նոյնպէս աշխարհագրական հետազոտու-

թիւններով կը զբաղէր, և հեղինակութիւն- ներ ունէր այդ աշխատութեանց շուրջ: Ստրապո պահպանած է անոնց մէկ մասը իր գործերուն մէջ և իր կարգին կը յիշա- տակէ Աղեքսանդրիոյ մատենադարանի հա-ւաքածոն: Պտղոմէոսի աշխարհագրութիւ- նը ութը գիրքերէ կը բաղկանար և մինչև Միջին դարերը իր տեսակին մէջ կարեւ- ւորագոյն հեղինակութիւնը կը նկատուէր: 1410ին յունարենէ լատիներէնի թարգման- ուած է այդ օտուար աշխատանքը Յակո- բոս Անկէշոսի կողմէ:

Տպագրութեան գիւտէն յետոյ, Ժն. դարէն սկսեալ, քանիցս տպագրուած է այն լատիներէնի վրայէն, իսկ յաջորդ դա- րու վերջերը յունարենի: ԺՅ. դարուն մէջ գրուած յունարենէն ձեռագիրներէն մին կը գտնուի Աթոսի վանքերու մատենադարանի մէջ: Տպագրութիւնը շարունակուած է ԺԺ. դարուն մէջ, այս անգամ լատիներէն և յու- նարէն ձեռագիր և տպագիր օրինակներու բաղադատութեամբ: Աստուց մէջ լաւագոյնը կը նկատուի A. F. Didot-ի հրատարակու- թիւնը:

Կիկերոն, Սենէկա, Պլինիոս և ուրիշ հռոմէայեցի հեղինակներ տեսած և զոր- ծածած են հռոմէական տեղագրական և ընդհանուր քարտէսներ: Պլինիոս կը յիշա- տակէ Հայաստանի ռազմավարի քարտէսը պատրաստուած Ներոնի ժամանակ: Կը յի- շատակէ նաեւ հռոմէական կայսրութեան ընդհանուր քարտէսը, որ, թէև յատկա- պէս պատրաստուած էր Յուլիոս Կեսարին նուիրուելու, սակայն անոր անսպասելի և եղբրական մահուան պատճառաւ նուիրուած է Օգոստոս կայսր, որ ընդունած է մեծ կարեւորութեամբ և զնահատութեամբ: Իր յաջորդները նոյն վերաբերմունքը ցոյց տուին հասկնալի պատճառներով:

Քարտիսագրութիւնը ընդունելութիւն գտաւ նաեւ ուսումնասէր և բանասէր քրիս- տոնեայ վանականներու մէջ: Զ. դարուն փայլած է Աղեքսանդրացի վանական Կոդ- մասը: Նոյն դարուն կազմուած կը նկատու- րի 1896ին Մադապայի մէջ գտնուած գե- ղեցիկ և զունաւոր խճանկար—քարտէսը:

Միջին դարերու և խաչակրական ար- շաւանքներու շրջաններուն սակայն (1095—1291) Եւրոպայ կորսնցուց իր խանդավա- ռութիւնը այդ մարզին մէջ տիրող յետա-

դիմական մտայնություններու պատճառաւ, Այդ շրջաններուն հինքերու հետեւողութեամբ քարտէսները ձուռնակ, ուղղանկիւն եւ կամ որոշորէի կ'ըլլային՝ միշտ ուղիկանոսով շրջապատուած, ընդհանրապէս ծրուսաղէմը ունեցնալով կեդրոնական դիրքի մէջ, Հաւանաբար այն ատեն աւելի զօրացաւ այն հին աւանդութիւնը թէ աշխարհի կեդրոնը կը գտնուէր Ս. Յարութեան Տաճարի մէջ, Գնահատութեան արժանի է միւս կողմէ մէ արարական խալիֆայութեանց կեդրոններուն մէջ տեղնուած աշխատանքը թէ քարտէսի ուսումնասիրութեան եւ թէ կազմութեան համար: Անոնք մեծ մասամբ կ'առաջնորդուէին հնդկական աղբիւրներէ եւ Պտղոմէոսի գործերէն որոնք արաբներէն թարգմանուած էին:

Մարտո Բօլօ, վասկօ տը Կամա եւ ուրիշ Նւրպագի ռովազանցներ եւ ճամբորդներ Մերձաւոր եւ հեռաւոր Արեւելքի մէջ ի գործածութեան տեսած են զանազան քարտէսներ եւ գունտեր: Զինականները փորագրուած էին պղնձեայ գունտերու վրայ եւ կամ փորագրուած տախտակի կտորներով տպագրուած թուղթի եւ կտաւի վրայ:

Տպագրութեան իրաւունքն յետոյ Նւրպայի բոլոր կեդրոններուն մէջ քարտէսներու պատրաստութիւնը տպարանական աշխատութեանց գլխաւոր ճիւղերէն մին եղաւ, վասնզի վերագրութեանը եւ նոր ծնունդ առած ազգերու աշխարհակալական եւ յառաջդիմական ձգտումներուն եւ նուաճումներուն համար անհրաժեշտութիւն մըն էր ան այլեւս:

Անթիվերպ եւ Ամսթերտամ առաջին տեղը կը գրաւէին անոնց մէջ եւ այդ դիրքին մէջ Ֆլամին մինչեւ ԺԸ. դարու սկիզբը: Ամսթերտամի մէջ էր որ 1695ին տպագրուեցաւ առաջին հայերէն քարտէսը Համաթարած Աթաբեկիայի վերտառութեամբ: Անոր մէկ օրինակը կը պահուի Ս. Աթոռոյս մէջ եւ անոր լուսանկարն է որ կը զարգարէ Սիւնի այս թիւը:

Երուսաղէմի օրինակը տպուած է ճերմակ թուղթի վրայ եւ փակցուած թղթածածկ կտաւի վրայ: Կտաւի վերի եւ վարի եղբերները ունին սովորական քարտէսներու տախտակեայ պարզ «Երկրները»: Բարտէսը ունի 1.55 մէթր լայնութիւն եւ 1.21 մէթր բարձրութիւն: Զորս անկիւններուն մէջ պատկերացուած են տարւոյն չորս եւ

զանակները՝ զիցաբանական եւ ալլաբանական անձերու եւ կենդանիներու խմբանկարներով՝ որոնք ունին Ռաֆայէլեան նկարչութեան ոճն ու գեղեցկութիւնը: Վերի ձախ եւ աջ անկիւններուն մէջ դրուած են Գարուն եւ Ամառ, իսկ վարի ձախ եւ աջ անկիւններուն մէջ Աշուն եւ Ձմեռ: Հինգ ցաւաքամասերը կը տեսնուի երկու հարթագունտերու մէջ: Նւրպա, Սախա եւ Ափրիկէ կը գտնուին աշակողման արեւելեան կիսագունտի մէջ, իսկ զոյգ Ամերիկաները՝ ձախակողման արեւմտեան կիսագունտի մէջ:

Այս հարթագունտերու վերեւ կը տեսնուին հիւսիսային եւ հարաւային երկրագունտերը որոնց մէջ ներկայացուած են համաստեղութիւնները, իրենց ալլաբանական կենդանակերպերով:

Այս գունտերուն տակ դրուած է արեւադիւղի դրութիւնը: Անոր մէջ երկիրը կեդրոնական տեղ կը գրաւէ եւ շուրջը կը դառնան լուսինը, փայլածուն, լուսաբերը, արեգակը, հրատը, լուսնեագը եւ երեւակը: Անոնց ծիրերը շրջապատուած են աստեղազարդ գոտիով: Արեւադիւղի շրջանին չորս կողմերուն վրայ կը տեսնուին մարդկային ազգի ճերմակ, գեղին, սեւ եւ կարմիր ցեղերու ներկայացուցիչները իրենց յատուկ տարազով եւ խորհրդանշաններով:

Մեծ հարթագունտերուն տակ կը զբոսնուի հետեւեալ յիշատակարան արձանագրութիւնը ձուռնակ եւ շրջանակի մը մէջ ցորենի փութներով եւ երկրաչափական առարկաներով զարդարուած:

«Նորոգ քանդակ գեղեցկավիպ հանրաճեամ փոխաբերեաց Թօմա յեմնորդ Ոս Վաճաղեան»:

ՊԱՏՈՒԱԳԻՐ ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑԻՍ

Գ.	} Որ է	Գեա
Է		Կղզի
Էն		Կղզիք
Ն		Նաւահանգիս
Ծ		Մոլ
Գ		Բարափ
Ս		Մար
Բ		Պագաւարիւն
Ա		Ասիան
Ն		Նահանգ

Փորագրութիւն յոյժ ցանկալի
 Ի ձեռն եղբարց հարազատի,
 Աղբիւսնու Ըսկոնքիկի
 եւ Պետրոսի ֆաբլարժի,
 Ընդ Ղուկասու հրմատունի
 երկամբք բազմոք յայսածողի
 եղբորորդի իմ Անդրանիկի
 Պաննացի էն յիւրում ծոցի
 յԱմստրդամ
 1695

Այս յիշատակարանին տակ, անմիջապէս շրջանակէն դուրս, կայ հետեւել լատիներէն արձանագրութիւնը.

Hadrianus et Petrus Damianns Schoonebeek
 Frates Faciebant Amstelodami MDCXCV.
 յետոյ կուգան երկու փոքր հարթգուններ որոնց մէջ կը տեսնուին հարաւային և հիւսիսային կիսագուններու ցամաքները եւ ովկիանոսները: Երկու գունտերուն միացման կէտին տակ խեցեպնակի մը մէջ կան պարսկերէն երկու բառեր: «عاجل» «Ենհանց յիմ», որ կը նշանակէ Աւխարհացոյց:

Քարտէսի փորագրութեան աշխատանքը ինչպէս կը տեսնուի յիշատակարանէն կատարուած է Սկոնքէկ եղբայրներու կողմէ, իսկ տպագրութիւնը Թոմաս Եպս. Վասնդեցիի հաստատած տպարանին մէջ ուր կ'աշխատէին Մատթէոս, Ղուկաս և Միքայէլ՝ Վանանդեցիի հաւատարմիւ և տաղանդաւոր ազգականները:

Աշխարհացոյցը անոնց անդրանիկ գործը եղաւ: Յաջորդ տարին իսկ ի միջի այլոց լոյս ընծայեցին Աշխարհացոյցը բացատրող մէկ աշխատութիւն որ Բանայի անունը կը կրէր: Վանանդեցիի տպարանը որ սկսած էր 1695ին, գոցուեցաւ Ղուկասի վարչութեան օրով՝ 1717ին, նիւթական դժուարութեանց պատճառաւ:

Քարտէսը ամբողջութեամբ գեղարուեստական առաջնակարգ գործ մըն է և պատիւ կը բերէ Հայ ցեղին:

Կ. Բ.

ԼԵՋՈՒՆԳԻՏԵԿԱՆ

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԱՉԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ(7)

Ճոռոմբաւն այս ոճը տեւում է բաւական երկար. զերթէ նոյն ոճով է նարեկացին՝ Ժ. դար. իսկ ԺԱ. դարին դեռ Մագիստրոսը գրում է.

«Զբաղմունքն անձկութեան տենչանաց քոց և զփափաք ցանկութեան տափանաց, որ խանդակաթ ըզձամբ յաւերժ տողորէր, պտուգմամբ կարօտեալ» (Թուղթք, հրտր. կոստ. էջ 222); ուր միմիայն փափաքի բառի համար 11 բառ է գրուած:

Բանասէրների այն ենթագրութիւնը թէ այս շրջանի ուռուցիկ և ճամարտակ ոճը արաբական ազդեցութեան արդիւնք է, ըստ իս ճիշտ չէ: Ուռուցիկ ոճի ամենամեծ ներկայացուցիչն է Թէոդորոս Փոթենաւորը, որի լեզուն իր նորահնար կանցունչափ անսովոր բառերով նմանը չունի հայ մասնագրութեան մէջ: Ահա մի հատուած այս հեղինակից ևս:

«Այսօր մեծ խնդութիւն ամենայն տիեզերաց. քանզի բացաւ դուռն արեւելեան աստղանշան ճանապարհաւն մոգս հանելով ընծայաբերն, երկնաւոր հրեշտակաց արքային մատուցանելով ոսկի արքայական ինքնահոգարուսակ արուեստանարագործութեամբ մաքրազտեալ և գունազարդեալ ի շողիւնս հրալուսաճաճանչագեղնութեանն . . . այսօր աւարտագործեալ կատարաշինեցաւ լրումն եկեղեցւոյ՝ բազմայեղանակ նախագուշակ մարգարէիցն քարոզութեամբ: . . . Այսօր վերահայեաց տեսակ զուարթածաղիկ երփնազանազեղ զարունն, նաւարթանճմափթիթ բուսով վայելչացեալք: . . . Այսօր հոսանք հոգեխաղացք և վտակք առատարուղիք միշտխոզոմեան տրամոռգանեն զըւրրաստանեալ աւետարանատունկ մանկունս եկեղեցւոյ: . . . Այսօր հողատեղծեալ զարմ ադամածնութեանս՝ երկնաքա-

(7) Շարմախիւթիւն՝ մեծամեծ հեղինակի Պատմութիւն Հայ Լեզուի գործէն (Ի. Գլուխ):